

ПАШКІВСЬКА
Оксана Анатоліївна,
старший науковий співробітник
ДНСГБ УААН
(м. Київ)

**НАУКОВО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ КАФЕДРИ
ГРУНТОЗНАВСТВА ОДЕСЬКОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО
ІНСТИТУТУ В 20-х РОКАХ ХХ ст.**

У статті розглянуто окремі історичні факти щодо розвитку ґрунтознавства в Одеському сільськогосподарському інституті в 20-х роках ХХ ст.

В статье рассмотрены отдельные исторические факты относительно развития почвоведения в Одесском сельскохозяйственном институте в 20-х годах ХХ ст.

In the article separate historical facts are considered in relation to development of soil science in the Odessa agricultural institute in 20th of the twentieth age.

До 1917 року в університетах не було геологічних, ґрунтознавчих та географічних факультетів. Геологія, ґрунтознавство і географія входили в низку дисциплін, які вивчалися на природознавчих відділеннях фізико-математичних факультетів, де існували відповідні кафедри. На початку 20-их років природознавчі відділення університетів були реорганізовані в самостійні сільськогосподарські інститути, які в допомогу науково-дослідним установам займалися дослідженням сільського господарства України [1].

Питаннями науково-дослідної роботи з ґрунтознавства в 20-х роках минулого століття займалися галузеві кафедри навчальних закладів сільськогосподарського профілю. З-поміж усіх вищих навчальних закладів, в яких розроблялися наукові питання з ґрунтознавства, слід виділити Одеський сільськогосподарський інститут.

Завданням даної статті є здійснення історичного аналізу на основі літературних і архівних джерел основних аспектів діяльності кафедри ґрунтознавства в Одеському сільськогосподарському інституті в 20-х роках ХХ ст. та організаторської діяльності професора О. І. Набоких та професора Г. І. Танфільєва.

Деякі моменти розвитку ґрунтознавства в Одеському сільськогосподарському інституті висвітлені в праці колективу авторів «Природознавство в Україні до початку ХХ ст. в історичному, культурному та освітньому контекстах» [1], в ювілейних виданнях Одеського університету [2].

На початку ХІХ ст. у Новоросійському університеті м. Одеси було створено кафедру агрономії, яку очолив професор з агрономії і лісівництва І. І. Полімпсестов. Крім того, тоді було засновано агрономічний кабінет з лабораторією. Студентам викладався курс агрономічної хімії, а ґрунтознавство вивчалось у складі сільськогосподарських дисциплін.

Початок розвитку дослідження ґрунтів в університеті було закладено в 90-х роках ХІХ ст. приват-доцентом П. О. Бичихіном. Науковець досліджував родючість ґрунтів, вітрову ерозію, залежність глибини ґрунтового покриву від збільшення висоти місцевості. П. О. Бичихін був послідовником морфологічної концепції В. В. Докучаєва і сприяв розповсюдженню знань докучаєвського ґрунтознавства в Новоросійському університеті [3].

У 1903-1904 навчальному році вперше в академічних планах природознавчого відділення університету з'являється курс «Прикладное почвоведение», який читав П. О. Бичихін.

Планомірна навчальна робота та систематичні дослідження з ґрунтознавства в Новоросійському університеті розвиваються в 1905-1906 рр., коли в Одесі починають працювати видатні вчені – Олександр Гнатович Набоких та Гаврило Іванович Танфільєв [2].

Професор О. Г. Набоких (1874-1920) вніс значний вклад у розвиток ґрунтознавства в Новоросійському університеті, очолюючи з грудня 1905 року агрономічну лабораторію.

О. Г. Набоких був дослідником широкого діапазону і мав великі організаторські здібності. Протягом 1906-1916 рр. під його керівництвом співробітниками лабораторії було проведено розгорнуті ґрунтові дослідження значної території України. На протязі 1906-1911 рр. він провів дослідження ґрунтів у межах Південно-західної Росії рекогносціовального характеру, а з 1912 року було проведено 3-верстну зйомку тогочасних Київської, Харківської, Подільської та Херсонської губерній. Науковцем було складено низку карт районів південно-західної частини країни, зібрано великий матеріал із хімічного складу ґрунту і ґрунтових порід. Одним із досягнень ученого можна вважати створення в 1916 році при Новоросійському університеті ґрунтознавчого музею, який був переданий у 1920 році Одеському сільськогосподарському інституту (музей діє дотепер при Одеському аграрному університеті) [2].

О. Г. Набоких систематично удосконалював методику ґрунтових досліджень, він уперше застосував метод 3-фазної зйомки території (маршрутної, площадкової, з вивчення режимів), який забезпечив точність картографування, підрахунок окремих ґрунтових ознак, що значно підвищило практичну цінність здобутих у процесі зйомки матеріалів. Ґрунтові зйомки і дослідження О. Г. Набоких супроводжувалися виконанням великої кількості хімічних аналізів. Ґрунтознавцем були складені картограми вмісту гумусу в ґрунтах, карбонатів, гіпсу, інших сполук.

З 1911 року по 1915 рік професором О. Г. Набоким було опубліковано низку робіт із питань ґрунтоутворення, а саме явища підзолоутворення, вилуговування, з питань водного режиму ґрунту зв'язку морфологічної частини з хімічною частиною ґрунту та інших. Учений розділив процеси вилуговування і підзолоутворення, виділивши декілька груп чорноземів: 1) чорноземи з люблінітом, 2) чорноземи з люблінітом і білоглазкою (терміни). Професор О. Г. Набоких став одним із перших дослідників лесів України і схоронених в них ґрунтів. По відношенню до генезису лесів він був прибічником їхнього еолового походження, виділяв 4-5 лесових горизонтів і типів лесів. Робота з

вивчення лесів була успішно продовжена його учнем – видатним ґрунтознавцем, знавцем четвертинної геології професором В.І. Крокосом [4].

Роботи О. Г. Набоких, безперечно, можна вважати значним внеском у розвиток четвертинної геології та ґрунтознавства України.

У 1920 році відбулася реорганізація Новоросійського університету. На базі університету був організований Одеський інститут народної освіти та інститут народного господарства. Центр дослідних робіт у галузі ґрунтознавства перемістився в Одеський сільськогосподарський інститут, де кафедру ґрунтознавства очолював професор Г. І. Танфільєв. Крім того, з 1923 року і до самої смерті він керував науково-дослідною кафедрою географії та геології Одеського інституту народної освіти [5].

Гаврило Іванович Танфільєв (1857-1928) вніс великий вклад у розвиток генетичного ґрунтознавства. Його ботаніко-географічні дослідження були пов'язані з ґрунтознавчими.

Учений уперше визначив розподіл чорноземів Одеської губернії в залежності від зміни висот над рівнем моря. З 1920 року до 1925 року Г. І. Танфільєв очолював природничо-історичний відділ Одеської краєвої с.-г. дослідної станції. За цей період він написав низку робіт, присвячених вивченню природи півдня України. У 1924 році надруковано його працю “Главнейшие физико-географические районы Одесской губернии”, а в 1926 році опубліковано “О влиянии некоторых особенностей природы Одесской губернии на урожай хлебов”. У працях “К зональности чернозема” (1926 р.), “К происхождению степей” (1928 р.) Г. І. Танфільєв розглядав складні питання розвитку чорноземів, пов'язував їх утворення з поширенням карбонатних порід [3].

Після реорганізації в 1920 році і аж до закінчення Другої світової війни наукові питання ґрунтознавства в Одеському університеті не розроблялися, а лекції і курси ґрунтознавчого циклу читали співробітники Одеського сільськогосподарського інституту. Після війни в університеті було засновано кабінет і лабораторію ґрунтознавства, які очолив у жовтні 1946 року доцент

С. С. Бракін. Лабораторія на чолі з завідувачем займалася розробкою питань вивчення хімічного складу, фізико-хімічних властивостей темно-каштанових ґрунтів Одеського узбережжя. Дослідження доповнили уявлення про специфіку формування цих ґрунтів, будову генетичного профілю та агровиробничих особливостей [3].

Заснування Одеського сільськогосподарського інституту пов'язане з іменами О. Г. Набоких та Г. І. Танфільєва, які брали безпосередню участь у розробці положень про с.-г. інститут.

Восени 1917 року О. Г. Набоких увійшов в ініціативну групу з відкриття в Одесі сільськогосподарського інституту. Учений розробив план майбутнього інституту і разом із професорами фізико-математичного факультету Новоросійського університету склав перші навчальні програми. За період свого створення інститут пережив два умовні періоди свого існування. Перший – кочівний період з 1917р. по 1922 р., коли с.-г. інститут не мав своєї території і приміщень, лекції і практичні заняття проходили в приміщеннях Новоросійського університету і Вищих жіночих курсів. Студенти для прослуховування лекцій і виконання практичних завдань повинні були бігати з одного кінця Одеси в інший. Користуватися аудиторіями і лабораторіями Новоросійського університету тільки після закінчення занять в університеті. Це був найтяжчий період в житті інституту як для викладацького складу так і для студентів. У 1921 році, незважаючи на протести представників Одеського сільськогосподарського інституту, його було передано і перейменовано у сільськогосподарський факультет Одеського політехнічного інституту, але не надовго: адміністрація політехнічного інституту пішла на зустріч проханням і доводам керівництва факультету й с.-г. інститут відновив свою діяльність [6].

З 1923 року, коли сільськогосподарський інститут отримав свої приміщення почався так званий осілий період, почалося планомірне життя інституту і розвиток усіх навчальних кафедр.

Кафедра ґрунтознавства Одеського сільськогосподарського інституту працювала під керівництвом професора Г. І. Танфільєва. Із курсу

грунтознавства студентам читали головним чином лекції з морфології, географії, класифікації і бонітування ґрунтів, також знайомили зі взаємозв'язком між ґрунтом і рослинністю і з загальними властивостями ґрунту [7].

Головна увага в лекціях зверталася на чорнозем, на його різновидність, а також давалися пояснення для визначення засолених ґрунтів, нестепних підзолистих і торф'яних ґрунтів, причому проводився опис властивостей, походження, поширення і сільськогосподарського призначення, а для засолених ґрунтів давалися поради щодо їх меліорації.

Викладачі кафедри ґрунтознавства читали програму курсу геології, в яку входили вивчення процесів вивітрювання ґрунту. А механічний і хімічний склад ґрунту більш детально розглядався в курсах загального землеробства і агрохімії.

Практичні заняття з курсу ґрунтознавства склалися з ознайомлення студентів з користуванням деяких приборів, які застосовувалися при ґрунтових дослідженнях. Крім того, студенти мали змогу познайомитися з методами дослідження морфології ґрунтів, з головними ґрунтовими типами, а потім із прийомами ґрунтових досліджень безпосередньо в полі.

Практичні заняття студентів проходили в Ґрунтовому музеї, завідувачем якого був спочатку його засновник О. Г. Набоких, а потім професор Г. І. Танфільєв, асистентом і помічником був О. І. Піотровський.

Під час експедицій із дослідження ґрунтів професором О. Г. Набоких разом зі співробітниками були зібрані обширні колекції ґрунтів, причому не тільки у вигляді невеликих зразків, а й також були проведені виїмки цілих монолітів, які давали можливість ознайомитися зі структурою і фізико-хімічними властивостями окремих горизонтів ґрунтового розрізу.

Метод виїмки ґрунтових монолітів уперше було застосовано на полях Херсонського землеробського училища, він був описаний у 1876 році на сторінках "Земледельческой газеты". У практику ґрунтових досліджень цей метод був введений казанським ґрунтознавцем Р. В. Ризположенським. Але

особливо широкого розвитку метод виїмки монолітів набув під час експедицій О. Г. Набоких, яким було зібрано біля 200 монолітних зразків, що давали уяву про характер ґрунту і підґрунтя до глибини від 2 до 9-12 метрів [8].

Крім того, професором О. Г. Набоким було зібрано зразки різного підґрунтя, велику колекцію ґрунтових, геологічних і гіпсометричних карт, складених різними дослідниками як для всієї Росії, так і для окремих її частин, колекції кольорових малюнків ґрунтових розрізів, печатні праці з ґрунтознавства, портрети засновників і визначних діячів російського ґрунтознавства.

Зібрані для музею ґрунтознавства об'єкти, характеризували загалом ґрунти України, але також тут містилися зразки ґрунтів з інших місць: із Приволжя, Амурської області, Закавказзя, Румунії, Македонії, Єгипту, Індії, Австралії.

Результатом такої праці було заснування Одеського обласного ґрунтового музею, який було вирішено закріпити за Новоросійським університетом і названо "Ґрунтовий музей при Новоросійському університеті". Колекції ґрунтових зразків було розбито на 17 відділів: варіанти чорнозему – кліматичні, геологічні, топографічні і зоологічні; почвоґрунти – прирічних місцевостей, лісові, темно-кольорові, слабопідзолисті, солонцюваті, заболочених схилів, стадії деградації лісостепового чорнозему, структура післятретинних покладів Південної Росії, заболочених районів, еродованих районів, сарматських глин із чорноземними і підзолистими ґрунтами [8].

Після переходу Ґрунтового музею з Новоросійського університету до Одеського сільськогосподарського інституту, його розмістили у приміщенні ОСГІ за адресою провулок Високий, № 22. Музей займав площу біля 504 квадратних метра. У перші роки після переїзду музей мав проблеми побутового характеру: приміщення музею потребувало ремонту, кімнати не були устатковані для розміщення колекції ґрунтових монолітів, моноліти не були засклені, не було устаткування для лабораторії, де проводилися необхідні аналізи.

Музей ґрунтознавства ще при житті його засновника О. Г. Набоких надав ґрунтовий матеріал для заснування музеїв у Житомирі, Сумах, Кишиневі, забезпечував колекціями ґрунтового музеї Ленінграда, Харкова. Музей також був взятий як зразок для заснування відповідних музеїв у столицях Румунії та Угорщини, звідки для ознайомлення з ґрунтовим музеєм і методикою ґрунтових досліджень О. Г. Набоких приїжджали спеціалісти-ґрунтознавці. Із Угорщини приїжджали професор П. Трейц, із Румунії професор Г. Мурґочі, причому методика ґрунтових досліджень О. Г. Набоких була визнана і прийнята румунським Геологічним інститутом.. Слід також зазначити, що у професора О. Г. Набоких навчався ґрунтознавець київського губерньського земства М. П. Флоров. У своїх роботах з дослідження ґрунтів бувшої Київської губернії вчений застосовував методику О. Г. Набоких, установив залежність родючості від ступеня деградації ґрунтів і виявив неоднакову реакцію рослин при внесенні добрив на різних ґрунтах. У 1918 році доцент М. П. Флоров очолив Секцію Ґрунтознавства Сільськогосподарського наукового комітету України, яка виконувала функції координаційного центру з наукових досліджень ґрунтознавства до моменту ліквідації комітету, і продовжив дослідження ґрунтів України, використовуючи методику О. Г. Набоких. Ще одним послідовником методики О. Г. Набоких можна вважати Г. Г. Махова, який у своїх роботах застосовував методику дослідження ґрунтів, розроблену вченим [8].

Музей виконував функції не тільки як навчально-практичного закладу ОСГІ, а також як центр наукового пізнання ґрунтового покриву України і осередок популяризації знань про ґрунти, шляхом ознайомлення населення зі зразками ґрунтів, їхньою структурою, властивостями.

Після смерті О. І. Набоких значну кількість ґрунтового матеріалу музею було зруйновано, велика частина картографічного матеріалу було втрачено. З 1921 року, коли на чолі кафедри ґрунтознавства став професор Г. І. Танфільєв, почалася робота з відновлення ґрунтової колекції музею, яка була двічі затримана у зв'язку з переїздом музею в інші помешкання.

У 1927 році музей ґрунтознавства було переведено на Пролетарський бульвар, 36, де для музею було виділено окремий двохповерховий будинок. Для розміщення ґрунтової колекції музею було відведено дві зали. Тут же розміщувалася лабораторія ґрунтознавства та інші службові приміщення [9].

У процесі дослідної роботи, яку проводив науковий персонал кафедри ґрунтознавства ОСГІ, колекція зразків ґрунтових монолітів музею ґрунтознавства було поновлено – біля 200 монолітів ґрунтів долин південних українських рік, ґрунти яких взагалі до того часу не були досліджені і тому цей матеріал мав велику цінність. Зразки ґрунтів долин південних рік можна було побачити тільки в Ґрунтовому музеї Одеського сільськогосподарському інституті [9].

Після переїздів у музеї збереглася також значна колекція ґрунтових і геологічних карт всього Радянського Союзу, кількістю 200 штук; річні картограми, діаграми хімічних, фізичних та морфологічних ознак і властивостей ґрунтів; збірка 300 малюнків ґрунтів, забарвлених у природні кольори; біля 32 тис. зразків ґрунтів у мішечках і коробках для детального їх вивчення; колекція структур, текстур.

Наукові співробітники кафедри ґрунтознавства та фахівці музею за дорученням різних установ (Секція ґрунтознавства СГНКУ Відділ ґрунтознавства ЦАХЛ НКЗС України, Південна крайова меліораційна організація, Державний інститут дослідної агрономії, меліораційні товариства) брали участь у численних експедиціях з дослідження ґрунтів України:

- 1.) дослідження ґрунтів плавнів Дніпра у зв'язку з будівництвом Дніпрельстану в 1925 році – учасниками експедиції були О. І. Піотровський та польовий робітник О. Г. Ізбаш;
- 2.) вивчення характеру та складу річних наносів Дніпра, що мали вплив на кольматаж земель, які передбачалося меліорувати, у 1925 – 1926 рр. – О. І. Піотровський;
- 3.) вивчення солонців та солончаків річки Берди у зв'язку з проектом їх меліорації у 1927 році – О. І. Піотровський, О. Г. Ізбаш;

- 4.) схематичне обстеження ґрунтів долини ріки Південний Буг від Миколаєва до Вознесенська за завданням Бугеса з метою виявлення придатних для зрошення земель для складання організаційного плану використання енергії гідроелектростанції на Південному Бузі в 1928 році – О. І. Піотровський;
- 5.) дослідження плавнів та терас річки Південний Буг від Вознесенська до с. Олександрівки з метою виявлення можливості їх зрошення в 1926 р. – О. І. Піотровський ;
- 6.) ґрунтове та геоботанічне дослідження плавнів р. Дністра з метою виявлення придатності площі земель для зрошення протягом 1927-1928 рр. – О. І. Піотровський, професор Г. І. Танфільєв, О. Г. Ізбаш, та інші студенти ОСГІ [9].

З'ясовано, що крім виконання цих робіт, науковим колективом кафедри ґрунтознавства ОСГІ було виконано низку робіт з вивчення агрономічних властивостей ґрунтів із метою інтенсифікації сільського господарства та збільшення його виробництва, а саме: 1) дослідження ґрунтів Сагайдацької дослідно-зрошувальної станції – О. І. Піотровський – 1922 р.; 2) дослідження Нижнь-дніпрянських пісків – О. І. Піотровський – 1924 –1925 рр.; 3) вивчення фізичних властивостей ґрунтів участку плавнів р. Дністра в районі Турунчукська – О. І. Піотровський, О. Г. Ізбаш – 1926 р.; 4) дослідження ґрунтів під виноградниками – О. І. Піотровський, О. Г. Ізбаш – 1927 р.; 5) вивчення природно-історичних умов земель Шепетівського цукрового заводу – О. Г. Ізбаш – 1927 р.

Разом із виконанням експедиційних досліджень співробітники кафедри проводили також науково-дослідну роботу. На заваді виконання роботи ставали деякі перешкоди, основною з яких була неповна устаткованість ґрунтового музею і лабораторії. Із лабораторних робіт слід зазначити такі: 1) проведення дослідження впливу рельєфу на кількість гумусу в чорноземах України (О. І. Піотровський); 2) складання наукового каталогу ґрунтового музею (О. І. Піотровський) 3) вивчення мікрорельєфу степу на вилуговання ґрунтів

(О. І. Піотровський); 4) дослідження впливу ґрунтів та опадів на врожай у правобережній Україні (О. Г. Ізбаш – дипломна робота) [9].

Підводячи висновки, слід відзначити, що науково-дослідна робота кафедри ґрунтознавства ОСГІ в 20-ті роки минулого століття була направлена на вивчення низки наукових питань з агрономічного ґрунтознавства: дослідження впливу механізованого обробітку ґрунту на фізичні властивості ґрунтів і динамічних змін у ґрунтах при зрошенні.

Список використаної літератури

1. *Природознавство в Україні до початку ХХ ст. в історичному, культурному та освітньому контекстах* / [Павленко Ю. В., Руда С. П., Хорошева С. А. Храмов Ю. О.]. – К. : Академперіодика, 2001. – 420 с.

2. *Історія Одеського університету за 100 років*. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1968. – 423 с.

3. *Куртяков Н.* Афанасий Алексеевич Бычихин (некролог) / Н. Куртяков // *Почвоведение*. – 1935. – № 2. – С. 269-271.

4. *Иванов И. В.* История отечественного почвоведения: развитие идей, дифференциация, институционализация / И. В. Иванов. – М. : Наука, 2003. – Кн. 1: 1870-1947 гг. – 397 с.

5. *Смирнов В. І.* Гаврило Іванович Танфільєв / В. І. Смирнов // *Вісті Одеського СГІ*. – 1928. – Вип. 4. – С. 271-273.

6. *Точидоловский И. Я.* К истории Одесского Сельско-Хозяйственного Института / И. Я. Точидоловский // *Вісті Одеського СГІ*. – 1925-1926. – Вип. 1. – С. 191-196.

7. *Воробьев С. О.* Современное состояние научно-вспомогательных учреждений Одесского С.-Х. Института / С. О. Воробьев // *Вісті Одеського СГІ*. – 1925-1926. – Вип. 1. – С. 197-212.

8. *Браунер А.* Александр Игнатьевич Набоких / А Браунер // *Вісті Одеського СГІ*. – 1925-1926. – Вип. 1. – С. 220-223.

9. *Піотровський О. І.* Ґрунтовий музей / О. І. Піотровський // *Вісті Одеського СГІ*. – 1928. – Вип. 4. – С. 277-278.